

Др Андрија В. Лаиновић

БОКА КОТОРСКА У УСЛОВИМА ФРАНЦУСКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1809. И 1810. ГОДИНЕ НА ОСНОВУ ЈЕДНОГ НЕПОЗНАТОГ АРХИВСКОГ МАТЕРИЈАЛА

*Успомени др Ника С. Маргиновића,
члана САНУ*

Период француске окупације Боке Которске 1807. до 1813 године и француско-црногорских односа био је предмет многих проучавања и објављених научних и популарних радова у *нашој* и *страној историографији*¹⁾. Намена овог нашег прилога није да тај период поново у целини прикаже него да га једино допуни, и то само за две одређене године, новим подацима који се налазе у једном до сада непознатом архивском материјалу у Француској.

Бока Которска је, као и читава наша јадранска обала, постала после пропасти Млетачке Републике 1797. привлачна за освајачке тежње Француске, Аустрије, Русије и Енглеске У тим њиховим изукрштеним тежњама основни је циљ био да се спроведе доминација на Јадрану као ослонца за даље потхвате на истоку. Бока је због свог географско-стратегијског положаја претстављала изузетан значај и с правом је сматрана као Малта на Јадрану. У њеном суседству и у сукобу интереса ових великих држава постојала је мала Црна Гора. Она тада још није била ни довољно повезани савез племена, али је имала на челу од 1782 до 1830. године једну изузетно снажну личност, митрополита Петра I Петровића Његоша, која је била дорасла да интересе Црне Горе као и шире интересе свога народа, очува и заштити, са ослоном на Русију, у ово бурно и преломно време европске историје. Њен се значај огледа и у односу према тада појачаној турској акцији која је долазила нарочито од Скадарског Пашалука и према правилно схваћеној улози Првог српског устанка као и према другим ослободилачким теж-

¹⁾ Општи преглед извора и литературе о овом питању дао је Павло Буторац у свом солидном раду: *Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa 1797—1815* („Rad“ Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 265, Zagreb 1938).

њама суседних крајева, у првом реду Боке Которске, чије је становништво већим делом било у њеној јурисдикцији у црквеном погледу.

Кампоформијским миром 1797. године, између Француске и Аустрије, Бока је припала Аустрији. Њена даља судбина зависила је од наполеоновских ратова. Тако је миром у Пожуну 1805. додељена Француској али су у њој током 1806 и 1807. године до мира у Тилзиту 1807. давали отпор француској окупаторској војсци Црногорци, Бокељи и Руси. У тим борбама у којима је био ангажован низ француских генерала, од којих је један и главу изгубио, француска се војска лагано приближавала дуж далматинске обале Боки Которској савлађујући отпор Руса и Црногораца. У даљем наступању она је разбила руско-црногорску блокаду Дубровника и ушла у ову нашу стару републику 27. маја 1806. године на челу са генералом Лористоном. Две године доцније њу је потпуно укинуо 31. јануара 1808. маршал Мармон, главни командант француске војске у Далмацији, коме је Наполеон за тај чин доделио титулу Duc de Raguse.

Миром у Тилзиту 1807. године између Русије и Француске и споразумом о подели интересних сфера између њих, Бока је припала Французима. Руси су је напустили, Црногорци се повукли у своја брда а Французи је заузели и 12. августа у 5 часова ујутро примили Котор под командом бригадног генерала Лонеа (Lanau). Отада она има статус посебне окупиране области а од 1809. до 1813. је у склопу Илирских провинција. У годинама Наполеоновог слома, Црногорци поново силазе у Боку и ту са Бокељима проглашавају њено уједињење са Црном Гором 1813. године, први весник народних тежњи за уједињење свих Јужних Словена, под управом једне Централне комисије, чији је председник био владика Петар I. На бечком конгресу Бока је дата 1814. Аустрији, на велико разочарење Црногораца и Бокеља, и у њеном склопу остала све до распада Аустро-Угарске крајем 1918. године.

Француска је војска извршила окупацију Боке, после Тилзита, без великих тешкоћа. Тако бар пише генерал Лоне у свом извештају маршалу Мармону из Котора, 12. августа 1807.²⁾ Према генераловом извештају народ је свуда дочекивао француску војску пријатељски. Из свих места дошли су изасланици да га поздраве сем из Паштровића зато што су закаснили због удаљености, иначе, јавили су да ће доцније и они доћи. Са бокељских бродова, каже даље генерал, стално су одјекивале поздравне салве а цео Залив био је искићен француским и италијанским заставама.³⁾ Затим је издао наређење за окупацију

²⁾ Оригинал Лонеовог извештаја налази се у Прилозима под бр. 1

³⁾ Сличан приказ изложио је и француски конзул у Венецији. (Д-р Михаило Гавриловић: Исписи из париских архива. Београд 1904, стр. 234—5.

Будве и на крају додао да му изгледа да Црногорци намеравају да живе у пријатељству са Французима јер је њихов владика већ изразио жељу да се састане с њим.

Доиста, владика у тим приликама води мирољубиву политику према Французима — иде примером своје руске покровитељке, срећује многе граничне сукобе, одржава састанке за њиховим војним старешинама, па и са маршалом Мармоном. Очигледно, Французи настоје да га придобију. То је и Наполеоново упутство, те желе, али без успеха да отворе и свој конзулат код њега.

У самој Боки, међутим, прилике нису биле нимало повољне. Заједничка борба Бокелџа и Црногораца са Французима створила је неспокојство и страх од репресалија при доласку француске војске те су појединци налазили уточиште чак у Трсту и на Малти⁴⁾ и повезивали се са антифранцуском пропагандом. Слично су радили и многи власници бокелџских бродова напуштајући са својим бродовима Боку или су остајали у другим водама и мењали руске заставе са енглеским.⁵⁾ Основни разлог народног незадовољства, које се брзо појавило, био је експлоататорски систем који су Французи завели: нова и скупа администрација, порези, царине, културци, реквизиције итд. уз узимање талача и мушког становништва за служење у француској војсци и морнарици. Затим постојали су и други узроци народног незадовољства: жива народна традиција, пробудена национална свест, урођено слободоумље, још увек свежа сећања на привилегије које су Бокелџи уживали у доба млетачке владавине са коренима још из немањихког доба, свакодневни контакти са Црногорцима, велики утицај њиховог владике на сва бокелџска племена, вести о развоју првог српског устанка, мисао о јединственом ослободилачком покрету за стварање једне шире државне творевине којој би главни град био Дубровник и убеђење, поред свег тренутног руско-француског пријатељства, о моћној руској заштити и њеној антифранцуској политици. На стварању незадовољства према француској управи радила је и пропаганда са стране: енглеска, чији је центар био на Малти, и аустријска, која је користећи религиозну оријентацију једног дела бокелџског становништва ширила преко свештенства и других агената мржњу против француске окупације као једног безбожничког, санкилотско-јакобинског поретка.⁶⁾

⁴⁾ Исти, страна 210 и 217.

⁵⁾ Славко Мијушковић: Француско проscribeвање Бокелџских помораца (Годишњак Поморског музеја у Котору, III, 1955, стр. 98).

⁶⁾ Пропаганда се ширила и у другим окупираним крајевима. Слабо је успевала код образованијих друштвених слојева јер су они гледали са симпатијама на француску војску због њених револуционарних принципа али је развијала јаку мржњу код широких религиозно-фанатизованих маса чије су жртве биле, на пример, црковник Магучиновић у Сплиту и француски конзул Зулоти у Шибенику.

Под тим утицајима настао је револт незадовољног народа, у почетку у виду појединачних напада на органе француске власти који су се претварале у шире народне буне. То је стање трајало све до краја француске управе. Један кратки савремени запис обележава је то овим речима: „Јула 23 (1807. год.) приспјела је армија француска, смиром уџегла у све крепости од Боке. Руси пошли невесело, видећи нас уцвијелене остати у рукама незваног госта француског, који је глобио до основица, и силовао на тешку работу, дизао народ у матросе. Стењали смо силником година шест.“⁷⁾

Године 1808. било је неколко побуна од којих је буна у Брајићима⁸⁾ значила прави ослободилачки покрет а не само обичну аферу, како је оцењена на једном месту у нашој ранијој историографији. Низ других догађаја исте године: убијство француских официра у Бару, појачано дезертирање француских војника код Црногораца⁹⁾, погранични црногорски упади, прекидање комуникација, указивао је на општу несигурност и бунтовно расположење народа. На то су указивали и напори француских власти да се та ситуација отклони путем посебних споразума о миру са владиком Петром I и њиховим предлогом о оснивању француског конзулата на Цетињу. Сви су ови догађаји нашли своје место у нашој историографији те није потребно да се они овде поново приказују.

Идуће 1809. године француска се управа у Боки сусрела са још већим тешкоћама. Њени органи власти од месног становништва, пандури и новоформирана Национална гарда¹⁰⁾, ни-

7) Мемоари Данила Павковића („Записи“, Цетиње, XIV, новембар 1935, страна 275).

8) Буну је опширније приказао на основу података из Државног архива у Котору Славко Мијушковић у раду: „Отпор Брајића француским властима у Боки 1807—1814.“ („Записи“, Цетиње, X, 2, 1954, стр. 331 — 363.

9) Дезертирање је била честа појава. Француске војне и цивилне власти тражиле су од владике Петра I да то спречи и да преда већ одбегле војнике. Одговор је био увек негативан. У том смислу карактеристичан је његов одговор из Црнојевића Ријеке од 6 (18) фебруара 1809, чији се оригинал на италијанском језику налази у Прилозима под бр. 2. Дезертирања је било и доцније. Тако, 1811. пуковник Виала де Сомиер који је тада био командант Котора, обећава по један цекин за сваког враћеног војника. (Сгг. Три Француза о Црној Гори, стр. 59). Успеха у том погледу није могло бити јер је уточиште сматрано неприкосновено чега је израз била и једна одлука скупштинских главара у којој се каже: „Ми нијесмо обикли никога предавати, који је у наша мјеста добежао или из турске или из латинске земље, нити можемо такога предати, нити ћемо наше од никога тражити.“ („Записи“, Цетиње, децембар 1939, стр. 333).

10) Задржали смо овај израз из француске документације иако се у неким нашим домаћим радовима сусреће израз народна стража јер се чини да је први адекватнији за доба и дух ондашње француске буржоазије којим се она служила и у својој властитој земљи као инструментом своје класне владавине.

су могли да спрече, уз редовну војску, све чешће упаде у села, пљачке, убиства па чак ни појаву насилног одвођења у планине појединаца у циљу откупа и освете. Безбедност на путевима била је несигурна. Под тим условима често је обустављан важан економски и војнички саобраћај са Скадром а и са другим местима у Боки. Веза преко мора такође није била сигурна због контроле енглеских бродова. Из тих разлога осетила се оскудица у исхрани гарнизона, нарочито у опскрби месом које је требало набављати са стране и са овако несигурног залећа. Финансијска средства била су дотле ослабила да нису била у стању да редовно исплћују ни оне службе на које је француска управа имала да се ослања, као например на припаднике Националне гарде и пандуре, што је, наравно, колебало њихову верност и приврженост властодршцима. Услед те економске слабости биле су занемарене и слабо наоружане војничке тврђаве по градовима.

У тако несигурној и прилично хаотичној ситуацији, коју су Французи углавном приписивали Црногорцима, Французи су одлучили, почетком 1809. године, да заведу ред путем строгих репресивних мера. То је имао да изведе њихов артиљеријски пуковник Манжен (Mengin), који ће после првих акција у ту сврху примити дужност војног гувернера Боке. Како је он то замислио да обави и шта је урадио види се јасно из аутентичних података који су од њега остали а који се данас чувају у Градској библиотеци малог француског града Шатијона на Сени¹¹⁾ родног места маршала Мармона. У питању су војни извештаји које је Манжен из Котора слао у Задар Мармону као главном команданту француске војске у Далмацији током 1809 и 1810. године о ситуацији у Боки. Тај ретки и до сада необјављени архивски материјал јасније приказује многе догађаје, личности и њихову улогу у ово време, везане за Боку и Црну Гору, и пружа један мали прилог већ познатој историјској грађи о овом питању.¹²⁾

За Црну Гору, у њему је приказана личност владике Петра I и његова улога у овим догађајима. Поред осталог ту се налазе и два његова писма на италијанском језику, једно из Црнојевића Ријеке а друго са Цетиња.¹³⁾ Ту су и два прогласа, један Бокељима¹⁴⁾ а други Црногорцима којим пуковник Манжен забрањује Црногорцима долазак у Боку због њиховог учешћа у

¹¹⁾ Сfr. о Библиотеци радове: Архивски материјал за историју наших народа у Шатијону на Сени (Годишњем зборнику на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје књига 15, 1963, стр. 41—49. и Монтенегрина у Шатијону на Сени (Библиографски вјесник, Цетиње 1963, бр. 1—2—3, стр. 305.

¹²⁾ У Прилозима је објављено само неколико карактеристичних докумената који се односе на Боку а они о Црној Гори биће предмет другог рада.

¹³⁾ Оригинали ова два писма налазе се у Прилозима под бр. 2 и 5.

¹⁴⁾ Проглас Бокељима је у Прилозима под бр. 9.

побунама и нападима на официре и војнике. Проглас за Црногорце од 11. марта 1810. на италијанском језику упућен је на адресу: *Alli Signori capi e vecchiardi di Cusse, Cevo, Bielizza, Ciellich, Cetigne, Gnegoussi di Montenero*. Старешине побројених племена: *Les Capitaines, Comptes, Chefs et Vieillads de l'Arrondissement de Catunska Nahia dans le Monténégro* дали су један карактеристичан писмени одговор са своје скупштине одржане на Цетињу 18. марта и послали га: *A Monsieur Mengin, Colonel de la milice Impériale française et Gouverneur de la Province des Bouches de Cattaro*.¹⁵⁾

О самој Боки, која нас овом приликом једино интересује, налази се такође доста нових података у овим Манженовим извештајима. У оном од 23. маја изложио је неке посебне тешкоће. У првом реду због оскудице у храни, нарочито у месу, уљу и вину које долази из Херцегновог, али недовољно и неуредно, па Манжен моли да се Бока добро обезбеди храном да не би запала у тешку ситуацију ако би се комуникације прекинуле. С тим у вези има у виду опасност која долази од енглеске поморске акције, од разних гусарских напада, па у извештају истиче да се у Улцињу налази један енглески шебек којим управља неки Дубровчанин. Он је запленио неколико бокелских брацера ради напада на француске морепловце. Циљ је да се спречи довоз жита у Боку и Далмацију.

Опасност за француске поседе у Боки Манжен види и од стране Караборџа који јој се приближава у правцу Никшића с намером да се споји са Црногорцима. Међутим, закључује Манжен, последње вести о Наполеоновим победама изазвале су повољан утисак те црногорски владика жели да одржи пријатељске односе са Французима иако живо прати борбу Србијанаца у којој би радо узео учешћа.

Манжену је на уму и опасност која постоји од рада неких емиграната из Боке. С тим у вези наредио је да се ухапси у Херцегновом и пошаље у Дубровник неки Црногорац Богдановић, који је повереник емигранта Војновића са којим је он емигрирао из Боке у Трст приликом доласка француске војске у Боку. Сада се тај Богдановић упућно са пасошем из Трста у Црну Гору и задржао се, и поред забране, у Херцегновом. Манжен сматра за потребно да га задржи у затвору до закључења мира и до сређивања прилика у Боки.¹⁶⁾

Ипак најважнији Манженев извештај је онај који је послао Мармону 18. децембра 1809. године. То је управо годишњи извештај, једна врста хронике, о свим важнијим догађајима, бунама и нередима који су се дешавали у Боки у току 1809. године. Срећен хронолошким редом, кратким и једноставним војничким

¹⁵⁾ Текст одговара Црногораца на ову забрану сачуван је у француском и италијанском преводу, али је први истроу већим делом те је италијански цитиран у Прилозима под бр. 10.

¹⁶⁾ Оригинал овог извештаја налази се у Прилозима под бр. 3.

стилом, без неке дубље анализе узрока и последице, овај извештај служи као леп прилог досад познатој архивској грађи о Боки тим пре што је био потпуно непознат. Са тих разлога, вредно је да се овде прикаже у парафразираном преводу.¹⁷⁾

У почетку Манжен обавештава да је стигао у Котор 18. фебруара, онда када је генерал Делзон с муком спроводио попис људства за морнарицу. Многе општине, да би то избегле, хапсиле су своје главаре а друге су се наоружавале да даду отпор том захтеву, као например: Ораховац, Лазаревићи, Кртоле.¹⁸⁾

2. марта он је отишао у пратњи генерала Делзона у Херцегови, а 9. марта заједно су отишли да приморају на покорност становнике Кртола, који су најзад у присуству војске попустили и отада остали верни француским властима. Међутим, један део житеља села Лазаревићи, под утицајем попа Бура, упорно је остајао при свом отпору. Исто су урадили и становници Орахџвца, који су, и поред наређења генерала Клозела, били стално у вези са Пераштанима а да месне власти нису биле ништа предузеле да се то спречи.

11. марта, генерал Делзон је предао пуковнику Манжену команду над Провинцијом,¹⁹⁾ са једним батаљоном лаке италијанске пешадије, једном четом 60. пука и две артиљериске чете. Одмах је почео са војним припремама: обнављао је старе тврђаве и наоружавао их. За те потребе спроводио је реквизицију по општинама али она није давала добре резултате. Доброта, Прчањ и Пераст дали су за наоружање батерија на Луштици и Кобили неке слабе топове са неупотребљивим лафетима и без икакве муниције. Сматрајући ове две позиције за важне он је наоружао Порто-Росу²⁰⁾ и Кобилу са по два топа и 25 метака уз једног артиљерца, а Националној гарди дао је потребне инструкције. Национална гарда из Луштице била је на услузи батерији на Порто-Росе а она из Херцеговог батерији на Кобили. Међутим, чете Националне гарде из Прчања и Доброте слабо су испуњавале своје обавезе, а чете из Пераста и Рисна су се током јула тако разлабавиле да их је 1. септембра све четири потпуно укинуо, јер су постале више од штете него од користи.

Кад се дознало да је рат у Европи поново почео, појавили су се знаци непослушности. Новорегрутовани морнари почели су дезертирати у великом броју, скривали су се по побуњеним општинама или су одлазили да служе на непријатељске бродове.

¹⁷⁾ Овај Манженов извештај налази се у Прилозима под бр. 4.

¹⁸⁾ Ова и следећа места позната су још и данас у Боки.

¹⁹⁾ Израз Провинција односи се на Боку.

²⁰⁾ Порто-Росе је била значајна лучка капетанија. Њен капетан Алберто Себастијани био је веома ревностан у служби за време млетачке владавине па је такав остао и за време француске, што Манжен истиче у извештају од 21. марта. Њен значај је и у томе што је сачувана њена архиве (Сфг. Славко Мијушковић: Из архиве лучког капетана у Росама. — Годишњак Поморског музеја у Котори, VI, 1957, стр. 77).

Многих дезертера било је и из италијанског батаљона. Уз то, осетила се оскудица у храни, нарочито у свежем и посољеном месу иако је постојало уверење да га има доста у резерви.

29. маја, када се дознало за одлазак далматинске војске, Брајићи и Мајињани су ноћу похарали равницу око Будве, и то су поновили 2. јуна.

Манжен овај догађај квалификује као разбојништво и приписује га пропаганди аустријског надвојводе Јована који је писао и владици Петру I да га у томе помогне. У том циљу он је искрцао у провинцију и њену околину преко једног брика и шебека, који су од средине маја до краја јуна крстарили од рта Мелонте до Бојане, неке особе које су напустиле провинцију кад су дошли Французи а успео је да придобије и неке у Црној Гори, нарочито владичине сараднике Стефановића и Орловића²¹). Међутим, владичина брига због турске опасности од Скадра и тежња да испуни обећање које је дао Караборђу за заједничку ослободилачку борбу, спречили су да ово аустријско разбојништво створи већи круг присталица у Црној Гори. Уз то, вести о Наполеоновим успесима, које су се одмах прочуле, опоменуле су на послушност или су у најмању руку неутралисале становнике провинције.

Аустријска пропаганда, ипак, служила се свим средствима. Тако су њени агенти ширили свуда гласове да ће се десет хиљада Црногораца сручити на Французе и опљачкати имовину свих који им се буду придружили. Она се служила и обичним насиљем само да се изазову побуне у народу.

8. јуна Црногорци су заједно са становницима из Ораховца пленили рисанска и доброћанска стада.

12. и 13. јуна Брајићи су са Црногорцима, Паштровићима и житељима из Мајина и Побора поново опустошили поља око Будве. Један француски одред војске није могао бити употребљен да угуши ову побуну. Италијански батаљон, који није био примио плату а није имао ни обућу, слабо је био расположен за борбу, а уз то било је и свакодневног дезертирања.

Од 24. до 25. јуна побуњеници су се појачавали испред Будве и Манжен је затражио да му генерал Девијан пошаље једну чету војника као помоћ. С њом је Манжен дошао 30. јуна у Будву. Ту је окупио старешине суседних општина, говорио им о потреби борбе против побуњеника и поставио Бубића, сердара провинције, да привремено управља овим округом.

Пошто му је изгледало да је ред поново спроведен, Манжен се 18. јула са војском повукао из Будве и пошао у Дубровник, а у Будви је оставио 40 пандура као појачање Националној гарди. Тим се поправила и иначе слаба организација пандура.

²¹) То су познати секретари владике Петра I.

Већ од почетка јула цивилна управа у Боки удвостручила је цену на со. Манжен је обавестио генерала Девијана о лошој последици овога: ослабљена је трговина са суседним крајевима, развило се кријумчарење и нанета је велика штета државним приходима.

26. јула дошле су вести о побунама у Далмацији које су бокељске присталице Аустрије много користиле.

1. августа вест о закљученом примирју између Француске и Аустрије није била објављена уз истицање свих француских победа, стога се, због догађаја у Далмацији, та вест тумачила на штету Француске.

9. августа Црногорци су убили близу Порта Фијумере једног италијанског гренадира и злостављали војнике на стражарском месту на Тројици.

10. августа пет Црногораца су у пролазу пуцали на официре и чиновнике који су ручали у једној крчми ван града и убили једног а другог ранили. Синовац гувернадурa Црне Горе био је на челу ових убица које је заштићавало 150 до 200 сакупљених људи на једном оближњем брду.²²⁾

После овог случаја, Манжен је забранио Црногорцима да улазе у Боку, изузев женама које су доносиле на пијацу животне намирнице. Наредба је строго извршавана где је год било гарнизона, „али, каже Манжен дословно, ако Црногорци буду ипак силазили у Боку, они ће нас опскрбљивати месом преко зиме, јер ће тада стада, која су преко лета била на пасиштима у планинама, морати да силазе у жупна места и ми ћемо их тада пленити ако нам Црногорци не буду дали сатисфакцију.“

У даљем излагању Манжен говори, после неких напомена о личним променама у администрацији, да су током целог августа чланови неког аустријског клуба у Стањевићима, охрабрени успесима својих једномишљенака у Далмацији, настојавали да повећају број својих присталица изазивајући свуда nerede. Тако је у Паштровићима једна барка са Крфа под француском заставом била нападнута и приморана на повлачење. У Портотрасту биле су опљачкане две или три турске брацере од подстрекача попа Бура Лазаревића. Најзад, 20. августа, окупили су се за напад на Будву Црногорци, Брајићи, Поборани, Маињани, Паштровићи и Лазаревићи. Побуњеници су били узели извор и пуцали на сваког ко би се појавио у граду. Разносили су глас да су против Будве уједињена сва племена од Порта-Росе до Паштровића, да су заузели батерију на Порта-Росе и улаз у Боко-которски Залив, „али, закључује Манжен, ова им обмана није успела.“

²²⁾ Преки војни суд у Котору донио је 11. јануара 1810. смртну пресуду и извршио је. Манжен је дао да се пресуда оштампа у Мартекинијевој штампарији у Дубровнику. Један њен примерак послао је Мармону уз извештај који се налази у Прилозима под бр. 6 а штампана пресуда под бр. 7.

22. августа појавио се пред Будвом сердар²³⁾ са Цетиња, тражећи да буде саслушан ради споразума. С њим је био речени Стефановић и неколико побуњеничких главара. Њихов је предлог био с презрењем одбијен. Озлојеђени због тога, побуњеници су узели један топ из манастира у Мајини и почели да пуцају на град у једанаест часова ноћу, помоћу барута који су узели из манастира Стањевићи.

Ради одбрана града, сердар Провинције и командант Будве Бубић био је окупио у граду добар број Паштровића које су предводили капетани Грегковић и Зечевић и неки верни жуплани. Затим је Манжен препоручио да се владици, који је стално био у Острогу, пошаље писмо са жалбом што је дозволио да се побуњеници послуже топом, а нарочито што се међу њима налазе његови блиски рођаци и цетињски сердар. Владика је одговорио одричући све и обећавајући да ће стање поправити.

Овај догађај, а посебно побуњенички топ у Мајинама, много је узнемирио Манжена те је отишао у Порто-Росе и одатле послао морским путем за Будву педесет војника, један топ са муницијом уз пратњу две артиљеријске шалупе и са наређењем да све то остане тамо док се не освоји топ од побуњеника. „Губитак Будве, каже сам Манжен, поред тешког утиска који би изазвао, би нам прекинуо комуникације са Скадром и проузроковао даље жртве приликом поновног освајања.“ Када је речени топ одузет од побуњеника, овај се деташман вратио после осам дана.

Излажући ове појединости, Манжен указује на одсуство добре воље житеља унутрашњег дела Канала. Тако на пример, речено одашиљање војске и муниције за Будву било је закаснило за 24 часа. То су припремили главари врло сумњивих општина. Због тога је био приморан да пошаље на заточење у тврђаву свети Јован капетана Прчња како би обезбедио апровизацију Котора путем реквизиције хране од становништва јер се плашио да ће се сукоб са побуњеницима наставити. Крајем септембра, када је снабдевање било завршено, ослободио је после десет дана затвора капетана Прчња.

Тих дана, напомиње даље Манжен, преостали Руси у Боки предали су Французима своје бродове и отишли за Дубровник 26. септембра.

У септембру се побуњеници нису окупљали и само су једанпут прекинули везу са Будвом.

²³⁾ Реч сердар је овако протумачена у једном француском рукописном спису из 1806. године. „Le Monténégro est divisé en une assez grande quantité de Tribus ou de communes: chacune a son chef nommé Serdar ou Arambacha, c'est lui qui dans les batailles porte l'Etendard de la Tribu, qui fournit depuis 50 à 100 combattants, selon sa force. Ces places de Serdars sont héréditaires dans les familles et forment nobles du pays. (Service historique du Ministère de la guerre, — Paris — Vincennes: Mémoire sur le Monténégro, 30 Juin 1806, sans nom d'auteur).“

Манжен се овде поново враћа на одредбу цивилне управе од јула месеца о повећању цене соли која је проузроковала појаву кријумчарења у читавој Провинцији а нарочито на отоманској територији у Суторини. Против тога он је предузимао мере које су му се чиниле најцелисходније. Цивилна управа је и иначе иступала неполитички оптужујући неке припаднике Националне гарде у Херцеговном и једног капетана, кога је поставио сам генерал Делзон а који је иначе увек указивао и обављао најбоље услуге.

У октобру је било нереда у Рисну. Убијено је неколико лица. Због незадовољства са пандурима њихов капетан је морао на крају да напусти град а сами пандури су били приморани да скину кокарде. Капетан општине био је неувидљиван те је обавестио старешину цивилне управе да Ришњани више не желе да имају пандуре.

21. октобра у један час после пола ноћи побуњеници су, за које се мисли да су били Ришњани, опљачкали једну наполиганску брацеру која је била ту укотвљена. Истражне власти нису довеле ни до каквог резултата да би се кривци пронашли и казнили. Незнање или слабост судова уз бескрајно одуговлачење у раду, наноси много штете полицији у овом крају.

9. новембра цивилна управа је затворила капетана Рисна а Манжен је наредио да се у Рисну опет успостави Национална гарда.

Манжен се опет осврће на вест, која је стигла 28. октобра, и на њене последице, о закључењу мира између зараћених држава. Иако је она била званично обнародована, побуњеници из Далмације, су се ипак приближавали Неретви и настојавали да се повежу с Црногорцима и да заједнички похарају дубровачку околину и ослободе из Котора затворене Далматинце. Најзад, 15. новембра објавом мировног уговора, стање се почело сређивати.

На крају свог извештаја, Манжен предлаже да се обаве, ради одбран и заштите Боке Которске, следећи радови:

У Херцеговном

Заштитити батерије на улазу у Канал и ту подићи касарне, магацине и цистерне.

Поправити тврђаву Шпањолу и тврђаву на мору. Подићи магацине за исхрану резервиста, морнара и особља обалске батерије.

У Котору

Поправити малу тврђаву Тројицу која осигурава град месом и поврћем и штити суседно село.

Поправити друга утврђења и касарне а тврђаву Свети Јован одвојити ради продужетка одбране.

У Будви

Поправити утврђење и њим обухватити магацине и батерију која треба да штити тврђаву и град од гусара и лопова. Овим је завршен овај Манженов извештај.

Почетком 1810. године односи са Црногорцима су се погоршали не само због извршених пресуда него и због непажње коју су војници наносили њиховим женама на тзв. црногорском пазару у Котору. Упадали су преко границе, појединачно улазили у градове, нарочито у Котор, где су својевољно и на свој начин вршили освету. У заједници са Бокељима нападају села око Будве, изазивају побуне, нападају представнике власти и одводе појединце у таоце. 27. јануари су опљачкали дом Буровића у Титву²⁴⁾, одвели домаћина и пустили га уз откуп од 400 цекина. Исто су покушали ноћу 1. марта опет у Титву са кучом Пасквалетија. Ти и слични догађаји дали су Манжену повода да у извештају од 2. марта истакне како суседство Црногораца, народа без икакве власти, код којег налазе уточиште сви криминалци, спречава спровођење мира и портека у Провинцији. Сами становници Провинције, каже се даље у извештају, боје се да се подигну против ових злочинаца који су у стању да се лако освете у сваком моменту. Због тога је наредио да им се забрани улазак у Провинцију док не добије наређење о другим мерама.²⁵⁾ Под овим, он бесумње подразумева јачу војну експедицију против њих јер су, како он каже, сви покушаји да их њихов старешина владика, спречи у оваквим поступцима остали без успеха: Владика стално истиче у својим одговорима на тужбе француских власти на ова насиља, да он није у стању да их спречи, да Црногорци уживају потпуну слободу у својој земљи и да он нема никакве принудне силе да то сузбије и осигура гранични кордон. Манжену, према томе, није друго остало него да Мармону предложи да се Црногорци потпуно истребе.²⁶⁾ До тога међутим није дошло. Ситуација се мењала са изменом спољно-политичких и војничких догађаја општег значаја у Европи који су Наполеону постављали много важније задатке. Они су утицали те су се и односи са Црногорцима сређивали споразумним путем и били сређени до те мере да их је у другој половини 1810. године могао мирно посетити у самој Црној Гори један други француски артиљеријски пуковник, Виала де Сомијер, писац познате књиге о Црној Гори и Црногорцима.²⁷⁾

²⁴⁾ Брат овог Буровића, Станислав, адвокат у Котору, интервенисао је поводом овог случаја код владике Петра I и добио је владичин одговор са Цетиња на италијанском који се налази у Прилозима под бр. 5.

²⁵⁾ Извештај је у Прилозима под бр. 8 а Проглас под бр. 9.

²⁶⁾ Извештај се налази у Прилозима под бр. 10.

²⁷⁾ Vialla de Sommières: Voyage historique et politique au Monténégro. — Paris 1820, en deux volumes.

О пуковнику Манжену више нема помена у овим његовим папирима али се помиње још два пут у Цетињском архиву, међу папирима Петра I, 1810. и 1811. године, из којих се види да је и тада био у кореспонденцији са њим. Даља судбина његова остала је непозната.

За јасније сагледање прилика о којима говоре ови Манженови извештаји потребно је знати са каквим и са коликим су бројем војних снага Французи располагали у Боки. То, међутим, овде није нигде прецизирано, али се види из једног посебног извештаја за Наполеона: Rapport à l'Empereur sur l'administration de cette Province 1808. У њему је наведен детаљан списак свих за оружје способних људи у Боки са овом статистиком о броју француских војника 1808. и 1809 године:

Округ	Бвој чета	Официри	Подо- фицири	В о д н и ц и		Свега
				Присутни	Осутни	
Будва	5	11	52	1298	34	1395
Котор	15	31	185	4027	1071	5314
Херцегнови	5	10	55	1257	307	1629
Свега	25	52	292	6582	1412	8338

Закључак. — Изостављен је у овом нашем прилогу приказ културно-просветних и других прилика које су постојале и развијале се у Боки за време ове две бурне године француске окупације. Иако су прилике у овом погледу биле у извесној мери одраз савремених идеја француске буржоаске револуције оне су ипак у основи биле израз народног живота и његовог слободоумља које се није мирило са туђинском владавином. Овим је додат један скромни прилог, на основу аутентичних података, богатој ризници вековних борби наших народа за слободу и јединство.

LA SITUATION DANS LES BOUCHES DE CATTARO EN 1809 ET
1810 LORS DE L'OCCUPATION FRANÇAISE, D'APRÈS
UNE DOCUMENTATION INÉDITE

R é s u m é

Il existe, chez nous aussi bien qu' à l'étranger, une riche littérature concernant la question de l'occupation française dans les pays yougoslaves, sous Napoléon Ier. Les sources, elles aussi, sont très nombreuses et il y en a qui sont peu connues de nos jours.

L'intention de l'auteur n'est point d'exposer ici ce problème dans toute son ampleur. Le travail présent ne veut donc qu'apporter une contribution dans l'éclaircissement de la situation toute particulière en 1809 et 1810 ou, pour mieux dire encore, voir cette situation telle qu'elle se présente d'après une documentation inédite d'un officier français de l'époque.

L'ancienne province de la République de Venise, les Bouches de Cattaro, remise à l'Autriche par le traité de Campo Formio de 1797, passa sous diverses domination étrangères, par conséquent des guerres napoléoniennes. Après la paix de Požun en 1805, elle appartient à la France. Mais les Monténégrins, tribus voisines de même race que les habitants des Bouches de Cattaro, débarquent, avec les Russes, de leurs navires et s'opposent à l'armée française. La lutte commence sur le terrain de Cattaro à Raguse (Dubrovnik) et se termine par le traité de Tilzit, en 1807, d'après lequel les Russes et les Monténégrins sont obligés de quitter les Bouches. L'armée française sous le commandement du général Launay s'empare, sans combat, de Cattaro, chef-lieu des Bouches, le 12 août 1807. Peu après, la situation dans le pays s'aggrave. Le système administratif et l'exploitation économique, le mécontentement général, parmi les paysans surtout qui puissamment secondés par l'influence des Monténégrins et par les propagandes russe, anglaise et autrichienne. L'effet ne tarda pas de se manifester en actes de sabotages, de rixes avec les soldats, d'attentats individuels, de révoltes ouvertes enfin.

Les mesures prises, celles, entre autres qui résultaient des contacts du Maréchal Marmont avec le chef des Monténégrins, le métropolitaine Pierre Petrovitch I Njegoch, de même que les propositions de l'ouverture du consulat chez les Monténégrins, sont restées sans résultat efficace. Dans une situation pareille, après un attentat contre un groupe d'officiers français et la condamnation à mort de cinq Monténégrins, le gouvernement français, en vue de pacifier le pays, a pris de mesures sérieuses dès le début de 1809. Cette tâche fut confiée au colonel Mengin qui, par ses rapports, informait régulièrement le maréchal dans son Quartier général à Zara (Zadar).

C'est en recourant à ces rapport trouvés dans la Bibliothèque Municipale de Châtillon-sur-Seine, parmi les Papiers Marmont, que l'auteur de l'article présent fonde ses analyses. Il y ajoute aussi, en quelques-unes des pièces justificatives qui présentent un intérêt particulier pour l'étude du problème.

ПРИЛОЗИ*)

Број 1

Генерал Лоне обавештава генерала Мармона, главног команданта француске војске у Далмацији, да је ушао у Котор 12. августа 1807.
A Son Excellence le général en chef Marmont.

Général,

J'ai l'honneur de Vous rendre compte que j'ai pris possession de Cattaro, aujourd'hui 12 août à cinq heures du matin. Je suis entré dans cette ville avec les deux bataillons du 23-me régiment: à la même heure, le Commandant Delagant, d'après les ordres que je lui ai donnés, et suivant la conversation faite avec Mr le Commodore Baratinski, a dû entrer dans Castel-Novo avec le 2-me bataillon du 79-me régiment. Je lui avais laissé toutes les instructions nécessaires et pour prendre possession de Castel-Novo, et pour diriger, dans une embarcation, trois Compagnies de son bataillon, qui devait occuper Budua.

Il était difficile de s'attendre à un accueil aussi amical que celui que nous avons reçu depuis notre arrivée dans les Bouches: Partout, dans le Canal des Catenes, Perasto, Perzagno, Dobrota et jusqu'à notre entrée à Cattaro, les habitans ont montré, la plus grande satisfaction. J'ai déjà reçu les chefs et des députés de tous les endroits excepté de Pastrovicio, mais les habitans m'ont fait dire que leur éloignement leur les avait retardés, et que leur députés me rendront incessamment visite. Tous les bâtimens bocchaises, en très grand nombre, ont fait des salves continuelles ainsi que tous es postes des Communes bordants le Canal: les uns et les autres avaient arboré le pavillon français ou italien.

Il paraît que l'intention des Monténégrins est de vivre en bonne intelligence avec nous. Leur Evêque qui est venu hier matin en ville a déclaré qu'il allait me demander un entretien et qu'il voulait se montrer l'ami des Français.

*) Оригинали прилога налазе се у Градској библиотеци Шатијона на Сени под називом Мармонови папири (Bibliothèque municipale de Châtillon-sur-Seine. Papiers Marmont) и овде се објављују у дословном препису.

Je n'ai pas le temps de vous donner d'autres détails intéressants, de vous rendre compte de ce qu'il s'est passé jusqu'à ce moment. Demain j'aurai l'honneur de vous écrire plus amplement.

J'ai l'honneur d'être Votre très humble et très obéissant serviteur,
Cattaro, le 12 août 1807
Général Launay.

Број 2

Владика Петар I француском делегату у Котору (Прилог уз Манженов извештај Мармону од 3. III. 1810 на италијанском:

Al Regio Sig-r Delegato di Governo delle Bocche di Cattaro.
(Montenero) Fiume Zarnoevich, li 6/18 feb-io 1809

Per li fuggiaschi del servizio di vostro Sovrano, il di lei reverito foglio n-o 551 jeri pervenutomi, il quale mi parla che gli sud-i esistono nel Montenero, per quali affato publicare quest' oggi avviva voce al popolo nel mercato di Fiume Zarnoevich del tutto Montenero in conformita alle di lei ricerche, e desidero con tutto il mio cuore che siano eseguite le di lei domande, le quale sono diffizilms-e: avere in questo popolo Montenerino. Essendo che esse sempre nella pienissima liberta et indipendenza esiste e io non tengo le forze che poscia formar gli cordoni, per quelli che entrano e sortano fora del Montenero, fratanto ho l'onore di restagli con piena stima.

Il arcevescovo e Metropolita dél Montenero, Albania e Littorale et del mio Augustis-o Protettore del Grande l'Imperatore di tutte le Rusie del ordine di s-t Alexandre Nevski cavaliere
Pietro Petrovich

Simon Orlovich, Segretario Montenero.

На полеђини овог писма налази се првени восак и ова адреса: Al Regio Signor Delegato di Governo nelle Bocche di Cattaro и садржај на француском језику:

M-r archevêque du Monténégro annonce à M-r le Délégué de Cattaro qu'il a reçu sa lettre à l'égard des déserteurs et qu'il la faite publier. Qu'il désire beaucoup que les voeux soient accomplis, mais qu'il a tout lieu d'en douter attendu qu'il est très difficile d'obtenir quelque chose du peuple Monténégrin qui jouit de la plus grande liberté et indépendance. Lui, n'ayant point de force armée pour tirer un cordon, ne peut point surveiller les cxetrons et sortons de son territoire.

Број 3

Cattaro, le 23 mai 1809

Манжен обавештава Мармона о слабој опскрби Боке, честим прекидима комуникација, енглеској пропаганди и Карађорђевим тежњама да се споји са Црногорцима.

A Son Excellence le Duc de Raguse
Général en chef de l'armée de Dalmatie
Monsieur le Duc,

Monsieur le Commissaire des guerres Montegazza m'a écrit de Castelnovo le 19 de ce mois „j'ai assuré le service des vivres pour dix jours. Ce temps passé je crains beaucoup que nous manquerons de viande. M-r Gattini, agent de M-r Lagoni se trouve ici, il manque d'argent et des boeufs. Vous voyez par là que les 150 boeufs qu'on vous a dit exister au Canal ont disparu“.

Je vous prie donc de renouveler vos ordres pour l'approvisionnement de la province des Bouches, afin de prévenir la mauvaise situation dans laquelle nous serions si nos communications étaient interrompues dans une pareille circonstance.

Il y a sous Dolcigno un chebec anglais commandée par un Ragusain. Il a pris des brasseres bocaises qu'il a armé pour mieux surprendre nos navigateurs. Il a pour objet à ce que dit le commandant d'empêcher qu'on transporte des grains dans les Bouches et en Dalmatie.

Czerni Georges a recommencé la guerre avec les Turcs. Ses progrès l'ont rapproché de notre province. Il a envoyé des insinuations jusqu'à Nikhich. C'est probablement pour faire sa jonction avec les Monténégrins. Les nouvelles des dernières victoires de l'empereur Napoléon a produit un effet favorable. Le Vladika paraît désirer de conserver avec nous des relations amicales, et il est occupé de la guerre des Serviens à la quelle il pourrait bien prendre part.

J'ai fait arrêter à Castelnovo et conduire à Raguse un né Bogdanovich, monténégrin dévoué à M-r Voinovich. Il était parti de la province avec son patron à notre arrivée, et revenu de Trieste au moment de la déclaration de guerre avec un paseport pour le Monténégro, et malgré la défense qu'on lui avait faite, il était resté à Castelnovo. Je crois qu'il convient de le conserver en arrestation jusqu'à la paix ou jusqu'à ce qu'un changement permette d'établir l'ordre dans la province.

Je vous salue avec respect
Le Colonel d'artillerie
Mengin.

Број 4

Извештај пуковника Манжена из Котора 18. децембра 1809. маршалу Мармону о догађајима који су се десили у Боци током 1809. год.

Cattaro, le 18 décembre 1809

A Son Excellence Monsieur le Maréchal Duc de Raguse
Monsieur le Maréchal,

J'ai l'honneur de Vous rendre compte des évènements qui ont lieu dans la province des Bouches, pendant mon séjour, et de vous présenter les moyens que je crois propres à augmenter sa défense en utilisant les fortifications existantes, et sans faire de grandes dépenses.

Arrivée à Cattaro le 22 février 1809, j'y trouvai M-r le général Delzons occupé d'une levée de marins exécutée avec peine, plusieurs cantons ayant cherché à s'y soustraire, nécessitèrent l'arrestation de leurs chefs, d'autres s'armèrent pour s'opposer à toute exécution (Oracovaz, Lazarevich et Cartolle).

Le 2 mars j'accompagnai M-r le Général Delzons à Castelново, et nous en partîmes le 9 pour ramener à l'obéissance les habitants de Cartolle; ils cédèrent à la présence des troupes, et depuis ce temps ils ont toujours montré zèle et fidélité au gouvernement.

Une partie des habitants de Lazarovich séduits par le prêtre Juro, ont toujours persisté dans leur rébellion; ainsi que ceux d'Oracovaz, qui malgré un arrêté du général Clausel, ont toujours communiqué avec les Perastiens, sans que les autorités locales aient rien fait pour s'y opposer.

Le 11 mars, M-r le général Delzons me laissa le commandement de la province, avec un bataillon d'infanterie légère italienne, une compagnie du 60-e, et deux compagnies d'artilleries. Je m'occupai de suite à faire armer les places, et à les faire réparer, autant que les moyens à ma disposition purent le permettre.

La réquisition faite aux communes de Dobrota, Persagno et Perasto pour l'armement des batteries de Lustizza et de Cobilla, n'ayant produit que des mauvais canons de 5 ou de 6, montés sur des affûts hors de service, sans aucune munition; et regardant la défense de ces points, comme très importante à celle de la province, n'ayant pas une supériorité assurée en marine sur le golf adriatique, j'ai fait armer de deux canons de 12 approvisionnés à 25 coups, les batteries de Porte-Rose, et de Cobilla; mettant à chacune un canonier pour la surveillance de munitions, et l'instruction de la garde nationale.

La compagnie de Lustizza a toujours fait le service à la batterie de Porte-Rose avec zèle et fidélité, et celles de Castelново à Cobilla j'ai tâché de faire faire aux autres compagnies de la garde Nationale, le service fixé par les instructions de Votre Excellence, mais celles de Persagno et de Dobrota, ont toujours mal servi, celles de Perasto et de Risano se relâchèrent dans le courant de juillet, et le 1-er Septembre, je supprimai entièrement le service de ces quatre compagnies, parcequ'il était devenu plus à charge qu'utile.

Lorsqu'on apprit dans la province que la guerre était commencée, il se manifesta quelques signes d'insubordination; les marins de la dernière levée placés sur la flotille, désertèrent en grand nombre, se cachèrent dans les communes rebelles, ou allèrent servir sur les bâtiments ennemis. Il y eut aussi une nombreuse désertion dans le bataillon italien.

Malgré les assurances que j'avais reçues, que les fonds étaient faits pour l'approvisionnement de viande salée; il n'a point eu lieu, et le service de la viande fraîche a toujours été précaire.

Le 29 mai, on avait connaissance du départ de l'armée de Dalmatie, les Braichiens favorisés par les habitants de Maini, vinrent la nuit dévaster dans la plaine de Budva, ils recommencèrent le 2 juin.

Il paraît que ces brigandages étaient suscités par l'archiduc Jean; il a écrit au Vladika pour en être secondé; il a fait débarqué dans la province et les environs, par un chebeck qui depuis le milieu de mai, jusqu'à la fin de juin croiserent de la pointe de Mełonta à la Boyana, plusieurs individus qui avaient quitté la province depuis notre arrivée, et en a fait gagner d'autres dans le Monténégro, notamment, les nés Stefanovich et Orlovich domestiques de l'évêque; probablement le besoin que le Vladika avait de ses braves pour observer les Turcs, et tentés de remplir ses engagements avec Zerni Georgs, ont empêché le brigandage autrichien de se former un grand parti dans le Monténégro; et la connaissance des succès de l'empereur, qu'on ne pouvait entièrement caché, a retenu dans le devoir, ou au moins la neutralité, les habitants de la province.

Les agents autrichiens répandaient partout que dix mille Monténégrins devaient venir fondre sur nous, et ravager les propriétés de ceux qui ne se joinderaient pas à eux; et ils suivaient leur système de faire naître la rebellion, par le brigandage.

Le 8 juin des Monténégrins favorisés par les habitants d'Orachovaz, pillèrent les troupeaux de Risano, et de Dobrota.

Le 12 et le 13 juin, les Braichiens, joints à des Monténégrins, à des Pastrovichiens, et à des habitants de Maini et de Pobori, recommencèrent à devaster les campagnes de Budua. La compagnie provisoire de 60-e repartie entre le fort de S-t Jean et le fort espagnol, ne pouvait être employée à la répression de ces brigandages; le bataillon italien, sans solde, sans souliers, me paraissait mal disposé, une partie désertant journellement.

Du 24 au 25 les brigands étant encore revenus devant Budua, je demandai au G-al Deviau, une compagnie du 60-e, avec laquelle je me rendis le 30 à Budua. J'y ai convoqué les chefs des communes voisines, je leur ai parlé pour les engager à s'opposer au brigandage, et j'y ai laissé M-r Bubich serdar de la province, pour gouverner provisoirement cette arondissement.

Le 18 juillet, tout me paraissant tranquille, je retirait de Budua la compagnie du 60-e qui repartit de suite pour Raguse, et j'ordonnai la réunion de 40 pandours, pour renforcer la garde nationale de Budua; l'une possibilité de faire exécuter régulièrement cette mesure a achevé de me convaincre de la mauvaise organisation du corps des pandours.

Dans le commencement de juillet, M-r l'administrateur a doublé le pris du sel, dés que j'en ai eu connaissance, j'ai prévenu M-r le G-al Deviau, du mauvais effet que cette augmentation produirait, en diminuant le commerce de la province avec les pays limitrophes, et forçant à faire contrebande, occasionnant ainsi une grande perte à la caisse de la province.

Le 26 juillet, nous apprîmes l'invasion de la Dalmatie; les partisans de l'Autriche amplissèrent beaucoup à cette occasion les forces autrichiens.

Le 1-er août, nous eûmes connaissance de l'arlistice, mais il ne fut pas publié de manière à faire connaître tous nos succès, et on profita de l'invasion de la Dalmatie, pour l'interpréter à notre désavantage.

Le 9 août, des Monténégrins tuèrent d'un coup de fusil, près de la porte fiumare, un grenadier italien, et insultèrent des soldats du poste de la Trinité,

Le 10 août cinq Monténégrins tirent en passant des coups de fusils, sur des officiers et employés qui dinaient dans une auberge hors de la ville, ils en tuèrent un, et en blessèrent un autre; le neveu du gouverneur du Monténégro était à la tête des cinq assassins, qui étaient soutenus par 150 ou 200 hommes placés sur la montagne voisine; je leur ai interdit la fréquentation de la province, exceptant les femmes, parceque nous avions besoin des denrées qu'elles nous apportaient. Mon ordre a été rigoureusement exécuté, partout où il y avait garnison, je n'ai pu le faire exécuter ailleurs, mais ils viennent malgré défense, ils nous fourniront le moyen de nous approvisionner de viande pendant l'hiver, parcequ'alors les troupeaux qui paissent l'été, dans la montagne, doivent venir au pied, où nous pourrons les prendre, si nous ne recevons pas satisfaction.

M-er le colonel Vialla, commandant à Castelново, ayant appris la rébellion de la Dalmatie, fit approvisionner ses ports, par des emprunts de denrées aux habitans de l'arrondissement.

Le 16 août, le délégué de la province me prévint, que l'adjudant du Sandan avait donné sa démission, et que M-r l'administrateur avait nommé en remplacement le S-r Cristianovich, cette nomination faite sans ma participation, m'a fait d'autant plus de peine, que M-r Viscovich de Budua, qui a beaucoup contribué à la contenance de la place, avait demandé cet emploi.

Pendant tout le mois d'août les membres du club autrichien de Stagnevich, encouragés par les succès de leurs complices en Dalmatie, cherchèrent à augmenter le nombre de leurs partisans, en suscitant partout du désordre: dans le Pastrovichio, une barque Corfou, sous pavillon français, fut attaquée et obligée de fuir; à Portotraste deux où trois brazeros turques, furent piller par les fauteurs du prêtre Juro Lazarevich; enfin le 20 août il parvinrent à réunion des Monténégrins, des Braichiens, des habitans de Pobori, Maine, Pastrovichi et Lazarevich pour attaquer Budua; ces brigands se rendirent maître de la fontaine et se postèrent pour tirer sur tout ce qui paraîtrait dans la ville: ils s'étaient flattés de réunir contre Budua tous les habitans depuis le Port-Rose jusqu'aux confins des Pastrovichs, et de s'emparer de la batterie de Port-Rose, et de l'entrée du Canal; mais le plus grand nombre a résisté à la séduction. Le 22 le serdar de Zettigné s'est présenté devant Budua, pour demander qu'on y reçut le né Stefanovich, et plusieurs autres chefs de brigands. Sa proposition a été rejetée avec mépris. Alors ces brigands furieux ont pris un canon au couvent de Maini, et ont commencé à tirer sur la ville à onze heures du soir, avec de la poudre apporté de Stagnevich.

M-er Bubich, sardar de la province, commandant à Budua, avait réuni dans la ville pour sa défense, un bon nombre de Pastrovichiens, conduits par les capitaines Gregovichs, Recevich (Zecevich?), et quelques zupans fidèles.

J'ai envoyé M-r le délégué à écrire au vladika qui a toujours été à Ostrogh, pour se plaindre de ce qu'il fournissait un canon aux brigands, et surtout que ses domestiques, et le sardar de Zettigne fussent parmi eux; il a répondu en désavouement tout, et promettant d'y remédier. Je me suis rendu à Porte-rose, et j'ai dirigé par mer sur Budua, cinquante voltigeurs,

un canon et des munitions, escortés par les deux chaloupes canonnières, avec ordre d'y rester jusqu'à ce qu'on se soit emporté du canon des brigands qui m'inquiétait, parceque la prise de Budua, autre la mauvaise impression qu'ele aurait produite, nous aurait coupé la communication de Scutary, et fait éprouver quelques pertes pour nous en emparer de nouveau. Le canon pris, le détachement est rentré après huit jours.

Pendant les troubles de la province, j'ai eu à me plaindre de la mauvaise volonté des habitans du Canal intérieur, j'ai éprouvé un retard de plus de vingt quatre heures, pour l'embarquement des troupes et des munitions que j'envoyait à Budua, cela m'a rendu les chefs des communes fort suspects, et j'ai dû mettre le capitaine de Percagne au fort de S-t Jean, pour assurer l'approvisionnement que je voulais faire à Cattaro par voie d'emprunt des denrées aux populations; le longeurs des négociations me faisant croire que la guerre pourrait recommencer. Cet approvisionnement ayant été terminé à la fin de septembre, j'ai fait mettre en liberté le capitaine de Percagno après dix jours de détention.

Les Russes nous firent la remise de leurs bâtimens, et les équipages partirent pour Raguse le 26 septembre.

Pendant le mois de septembre, il n'y eut point de rassemblement de brigands, ils intreceptèrent une seule fois la correspondance de Budua.

L'augmentation excessive du sel, ordonnée par l'administration au commencement de juillet détermina la contrebande de cette denrée dans toute la province, et principalement sur les territoires ottomans, à la Suttorina j'ordonnai les mesures que je crois les plus propres à l'empêcher. L'administration fit faire impolitiquement des informations principalement dirigées contre des individus de la garde nationale de Castelnuovo, et un capitaine nommé par M-r le général Delzon, et dont le commandant de Castelnuovo m'a toujours rendu le meilleur étmoignage.

Dans le courant d'octobre, il y eut des troubles à Risano: plusieurs assassinats, des voies de fait contre le capitaine de pandours qui l'obligèrent à quitter le pays, et contre les pandours qu'on forcea à ôter leur cocarde. Le capitaine de la commune eut ensuite l'imprudence d'écrire à M-r le délégué que les Risonotes ne voulaient plus de pandours.

Le 21 octobre à une heure après minuit les brigands que l'on croit de Risano, dépouillèrent une brazzare napolitaine mouillée sous la bianca, les informations judiciaires, n'ont produit aucun effet pour la punition des coupables; l'ignorance, ou la faiblesse des tribunaux qui occasionne des lenteurs interminables, nuit beaucoup à la police du pays.

Le 9 novembre M-r le délégué fit arrêter le capitaine de Risano, et j'ordonnai que la garde nationale y fut remise en activité.

Le 28 octobre nous apprîmes la conclusion de la paix; malgré sa publication, les brigands de la Dalmatie se sont approchés de la Narenta, et ont cherché à engager les Monténégrins à se réunir à eux pour piller les environs de Raguse et faire échapper de Cattaro les prisonniers dalmates. Enfin, le 15 novembre la publication du traité de paix a commencé à faire renaître l'ordre.

Pour augmenter les moyens de défense de la province des Bouches, il faut;

A Castelnovo former les batteries de l'entrée du canal, y faire des casernes, des magasins et des citernes.

Réparer le fort espagnol; le fort de mer, et construire sous son teu, des magasins pour l'approvisionnement de réserve de la marine, et des batteries de côte.

A Cattaro

Réparer le petit fort de la Trinité que facilitá la ville son approvisionnement en viande et en légumes frais, et couvrir un village fidèle et utile.

Réparer les fortifications et la casernes de la place et isoler le fort St Jean pour prolonger la défense.

A Budua

Réparer le fort pour servir de réduit aux défenseurs et renfermer les magasins et une batterie nécessaire pour protéger le fort et la ville contre les corsaires et les forbons.

Je vous salue avec respect
Le Colonel d'artillerie
Mengin.

Број 5

Владика Петар I са Цетиња одговара 16,28 фебруара 1810 Станиславу Буровићу у Котору на његово писмо поводом отмице његова брата Николе, — на италијанском:

(Montenero Zettigne, i 16/28) febbraio 1810

Stimatissimo Nobil Sig-r Grand. Co. Stanislaw Burovich.

Con sommo rincressimento rilevo dal di lei foglio segnato della datta di jeri, per il suo Signor fratello Nicolo, per il quale vivamente del sincero mio cuore insieme con lei compiangio; essendo trovandosi nelle mani di quella famiglia, da quello non posso in alcun modo ottenere quella speranza di secondare relativamente la tua ricerca, — come vi rendera inteso a viva voce il latore della presente. E a lei e notte, e tuti conosevan persone d' ambe Provinzie, che le mie cure sempre sono state e sono con i miei vicini di passare in buona armonia confinaria, quale confidenzialment e connazionalmente amo. — Ora vedo seribilissima perturbabilita della publica quiete la iuale no vedo il mezo di ristabilire se non con il rivolgermi alla corte del mio August-jo Protetor e suo carissimo alleato.

Fra tanto dal — con mia stimaze
Il arcivescovo et Metropolitano
di Montenero; Pietro Petrovič

На полењини се налази црвени восак и адреса а онда овај садржај на француском:

M-r l'archevêque du Monténégro annonce à M-r Burovich combien il regrette de ne pouvoir rien faire en faveur de son frère Nicolas, se trouvant entre les mains d'une famille de la quelle il ne peut espérer la moindre chose pour seconder ses recherches. Il assure qu'il a de tout temps, ainsi que cela est assez connu, fait tout son possible pour maintenir la bonne harmonie de son pays avec les voisins, mais à présent, à son plus grand mécontentement, il voit pertourber la tranquillité publique, qu'il craigne ne pouvoir rétablir sans le secours de son Auguste Protecteur.

Број 6

Манџен извештава Мармона из Котора 19. фебруара 1810. године о осуди на смрт пет Црногораца, међу њима и гувернадурова брата, који су извршили напад на француске официре 10. августа 1809. године.

Cattaro, le 19 février 1810

A Son Excellence Monsieur le Maréchal, Duc de Raguse
Monsieur le Maréchal,

J'ai l'honneur de Vous adresser copie d'un jugement, rendu contre cinq Monténégrins, coupables d'assassinat consommé le 10 août contre le capitaine Venturini des carabiniers du bataillon italien, Cambon, employé de l'hôpital militaire et tenté contre cinq à six autres officiers ou employés.

Au nombre des condamnés est le frère du gouverneur qui a des propriétés dans la province des Bouches.

Je Vous salue respectueusement
Le Colonel d'artillerie
Mengin.

Број 8

Манџен приказује Мармону из Котора 2. марта 1810. тешкоће које му чине Црногорци те им је забранио долазак у Котор до даље његове наредбе.

Monsieur le Maréchal,

Des brigands du Monténégro, qui trouvent un asile dans leur pays, commettent journellement des attentats dans la province des Bouches.

Ils ont excité à la révolte et à la dévastation des campagnes de Budua, les habitans des villages voisins.

Ils ont assassiné en trahison, plusieurs militaires.

Ils sont venus la nuit du 27 janvier, dévaster l'habitation de M-r Burovich au Teodo, et enlever le maître qu'ils n'ont rendu que moyennant le payement de 400 sequins.

Ils ont tenté la même opération la nuit du 1er mars contre l'habitation de M-r Pasqualetti au Teodo.

Sachant par ses lettres écrites prudemment (N° 103) que l'évêque n'avait ou feignait de n'avoir aucune autorité pour le maintien de l'ordre et la répression des délits de ses compatriotes, je ne me suis pas adressé à lui.

M-r Burovich, avocat de Cattaro, lui ayant écrit relativement à son frère, en a reçu la réponse ci-jointe. L'évêque y fait de nouveau l'aveu de son insuffisance pour châtier les coupables.

Le voisinage de ce peuple sans gouvernement qui n'offre aucune garantie, et chez lequel tous les criminels trouvent un refuge, rend impossible une bonne police dans la province, les habitans craignant d'agir contre les brigands, qui peuvent attendre tranquillement, les moyens de se venger avec facilité, et tomber sur eux à tous moments.

Pour rendre les attentats des Monténégrins moins faciles, j'ai défendu qu'on les reçut dans la province, jusqu'à ce que vous ordonniez d'autres mesures.

Je Vous salue avec respect
Le Colonel d'artillerie
Mengin.

Број 9

Манженов проглас Бокељима од 10. марта 1810. којим се забрањује Црногорцима да долазе у Боку.

Armée d'Italie. — Proclamation
Habitans des Bouches

Les derniers attentats commis sur votre territoire par les Monténégrins dont on n'a pu obtenir le châtiment vous ont prouvé qu'il n'y avait point de sureté dans les relations avec ce peuple sans Gouvernement et sans loi. Tenons nous en donc séparé jusqu'à ce qu'il ait puni les coupables ou que S. E. le Gouverneur Général de provinces illyriennes ordonne d'autres mesures.

Vous faites actuellement partie d'une nation nombreuse, confédérée avec un grand et puissant empire. Vous êtes redevenu Illiriens et vous devez vous rendre digne de la protection de Napoléon, le restaurateur de votre patrie.

Cattaro, le 10 mars 1810.

Le colonel Gouverneur
Signé: Mengin

Број 10

Одговор Црногораца са Цетиња 18. марта 1810. године на проглас пуковника Манжена од 11. марта исте године којим им он забрањује долазак у Боку. Манжен је проглас упутио: Ali Alli Signori Capi e veciardi di Cusse, Cevo, Bielizze, Cieklich, Cetgne, Nnegousi de Montenero.

Одговор Црногораца Манжен је доставио Мармону уз свој извештај 23. марта 1810. и очуван је у два оверена превода: на француском и италијанском језику, од којих је први од своје друге половине потпуно нечитак те га овде до краја настављамо на италијанском:

Одговор Црногораца у француском преводу гласи:

Zettigne, le 18. mars 1810.

Les capitaines, Comtes, Chefs et Vieillards de l'arrondissement de Catunska Nahia dans le Monténégro.

A Monsieur Mengin, Colonel de la milice Impériale française et Gouverneur de la Province des Bouches de Cattaro.

Nous trouvant aujourd'hui dans le lieu ordinaire de Notre Assemblée. Nous avons reçu Votre lettre à la date du 11 mars cour-t. Vous nous exposez que quelques de nos compatriotes aient troublé la correspondance amicale qui existait entre nous et vous. Vous assurez que la même sera rétablie lorsque Vous serez convaincu de notre sentiment contraire et de la punition des malfaiteurs. Nous avons de même aussi examiné le texte que vous nous écrivez et nous avons l'honneur de vous répondre ce qui suit:

Nous n'avons jamais été des spectateurs indolents mais toujours (француски се текст одавде до краја не може читати због излива мастила те настављамо са италијанским текстом који је чист):

Giammai siamo stati noi indolenti, m'anzi sempre conturbati osservatori di tutti li disordini, ed iniqui fatti derivati. Fin ora dall'una ed altra parte siccome non venne dato da noi il principio alle provocazionni ma da di lei Governo uniccamente, cosi non abbiamo saputo cos'altro a fare, che con sofferenza mantenere una confinaria quiete, e calma, la quale fu da noi sempre desiderata, e la quale desideriamo ancor presentemente. Ella ben sa, che il di lei Governo ingiustamente attropò, e rinchiuse nelle carceri due intere famiglie Radonich dalla contea di Gnegussi, facendo poscia gi uni fucilare, e gli altri assoggettare ai castighi piu gravi della morte, e non risparmiando neppure li piccioli e tener fanciulletti, i quali voleva eziandio condannare all'eguale pene de loro Genitori, senza alcuna pieta, se tiruttando in loro destino favorevole non li avesero sottratti. Questo fu il primo, e principal origine di tutti i mali e di tutte le iniquita, il quale giammai attendevamo, giacche detti Radonich non commessero sotto il Governo stesso verun atto colpevole, per cui potessero subire simili pene, i quali ancorche praticato avesero li piu esecrandi delite, non erano soggetti al di lei iudicio, ma al nostro soltanto.

Allorche poi li nostri compatrioti de propia loro volonta, e senza alcuna nostra saputa, ne intelligenza incominciarono a far atti di vendeta per risorciare i suoi fratelli; Ela non diede a noi campo nemme ndispensarci punto, e molto manco di fare seguire una conferenza locale secondo la nostra consuetudine, per determinare il loro castigo; ma invece principio tosto da tutte le parti ad inseguire e glinnocenti e li rei egualmente, e ad asportare i loro animali.

E vero, che alcuni nostri individui ottennero gli effecti di Giustizia per qualche lieve particular loro offesa, allorquando si rivolsero alle autorità locali, com' Ella dice, ma d'altronde e innegabile, che per la commune offesa del nostro onore, e della libera nostra Costituzione non abbiamo giammai potuto ottenerli, giacche il di lei Governo, oltre li nominati Radionich, ebbe violentemente a dettenere nelle carceri anche degl' altri nostri fratelli Montenegrini; Senza alcuna comprovata o conosciuta lora reita, come tutt' ora viene pure dettenuto Michio Nicov Radonich e senza aver voluto giammai esso Governo manifestare a noi per qual motivo viene cadauno altrascota, e nelle carceri rinchiuso, prendendo una stessa autorità quanto se noi fossimo sudditi del di lei Governo; la qual cosa e contraria, nonche oltremodo sconsonante alla reciproca affezione, che sussiste fra le due nostre parti. Oltre a cio non puo cellata neppure a maniera di lei stesso, Sign-r Colonello usata verso li fratelli, e Nipote del Nostro Prelato, e Padrone il Vescovo Pietro, li quali a fronte della di lei parola donore; Ella voleva fare attruppare, o dal fuoco de fucili fracassare, e' quali prodigiosamente per la Divina provvidenza rimasero preservati da tanto fuoco e dall'ordito pericolo, in cui si trovavano fra trecento individui della di lei Milizia.

Anche adesso, leggendo li di lei fogli, abbiamo rilevato che si leggono per tutta la provincia delle Bocche li di lei Proclami contro di noi emanati: a fronte di tutto cio, e quantunque a noi sembra d'aver Ella da se solo fatta la vendetta del tutto, non verrebbero da noi risparmiati li nostri compatrioti del meritato castigo qualora fossimo indubitatamente sicuri di rimanere in progresso tranquilli nella nostra libera costituzione, ed indipendenza, pel vicinale di lei conto; ma chiaramente vediamo, che cio non potra esservi senza un particular benigno sguardo, e suffraggio del Grande Alessandro il Clementissimo nostro Sovrano.

In quanto poi al periodo, ch' Ella ci scrive che nessun potrebbe noi salvare dei castighi, mentre tutti li Sovrani del Europa si abbocono per punire il brigantaggio, noi siamo per dirle, che desideriamo di tutto cuore che cosi sia, perche in allora rimanessimo nella quiete.

Raccommandosi frattanto all'Idio, restiamo col le augurar ogni bene, e felicita.

Li nominati Serdari, Capitani, Conti e tutti li Vecchiardi del Circondario Catunaska Nahia.

Број 11

Манџен јавља 17. априла 1810. Мармону о новим француским губицима у сукобу са Црногорцима и сматра да ти појединачни губици не би били већи ни у једној војној акцији за истребљење свих Црногораца.

Cattaro, le 17. avril 1810

Monsieur le Maréchal,

La nuit dernière, une centaine de Monténégrins se sont embusqués, une partie entre Cattaro et Dobrota a assassiné ce matin à deux postiers de fusils de la ville, deux soldats du 60-e qui allaient travailler à Dobrota. L'autre partie entre Cattaro et le fort de la Trinité, a assassiné trois carabiniers italiens venant chercher de vivre en ville.

Nous perdons ainsi beaucoup d'hommes en détail, et peut être en avons-nous déjà perdu, plus qu'il n'en coutera pour exterminer tous les Monténégrins.

Je vous salue avec respect
Le Colonel d'artillerie
Mengin.